

The Adventure of Political Exegesis in the Context of the Work Named the Formation Process of Political (Qur'an) Exegesis

Murat Kayacan*^a

Article Info

DOI:

Article History:

Received 30/11/2018

Revised 06/12/2018

Accepted 07/12/2018

Keywords:

Qur'an exegesis

Politics

Political exegesis

Article Type: Review Article

Abstract

There is a relationship between politics, which aims at organizing human life, and the Qur'an; but if this relationship is not established properly, deviations occur from divine inspiration's (wahy) guidance. This paper will discuss the subjects we consider related to political exegesis in the context of İsmail Çalışkan's book, which can be considered analytical investigation, named Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci (The Formation Process of Political Exegesis) and by considering classical and modern era exegesis literature. By using document analysis method, we will focus on the Maccan period where the Qur'an started to descend, the period of the companions of the Prophet, the period of the Tabi'un (Muslim scholars born after the comrades of the Prophet), and the ensuing periods.

Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci Adlı Eser Bağlamında Siyasal Tefsirin Serüveni

Makale Bilgisi

DOI:

Makale Geçmişi:

Geliş 30/11/2018

Düzeltilme 06/12/2018

Kabul 07/12/2018

Anahtar Kelimeler:

Tefsir

Siyaset

İdeolojik tefsir

Makale Türü: Derleme Makalesi

Öz

İnsan hayatını organize etmeyi hedefleyen siyaset ile Kur'an arasında bir irtibat söz konusudur; ancak bu irtibat, doğru kurulmazsa vahyin yol göstericiliğinden sapmalar meydana gelir. Bu çalışmada İsmail Çalışkan'ın, siyasi tefsirin ilk dönem tarihi ve doğası üzerine analitik bir inceleme olarak görülebilecek Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci adlı eseri bağlamında, klasik ve modern dönem tefsir literatürü temel alınarak Kur'an'ın inmeye başladığı Mekke ortamından başlayarak sahabe, tabiin dönemlerinde ve sonraki çağlarda siyasal tefsire tekabül ettiğini düşündüğümüz konular, doküman analizi yöntemiyle ele alınacaktır.

*Corresponding Author: dr.muratkayacan@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. [0000-0003-2131-0692](tel:0000-0003-2131-0692), Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Qur'an Exegesis Department.

“Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci” Adlı Eser Bağlamında Siyasal Tefsirin Serüveni

GİRİŞ

Toplumsal bir varlık olarak insanın gündeminde, ortak işlerin nasıl yürütülmesi gerektiği konusu neredeyse hep vardır. Siyaseti ilgilendiren bu alanda, nasıl bir tarz belirlenmesi gerektiği sorusu, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi önemlidir ve Müslümanlar, Kur’an’dan yola çıkarak bu soruna çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, Kur’an’da hangi ipuçlarının bulunduğu tespit edilmeye çalışılmış; ancak sahip olunan görüşlerin Kur’an’a söylenilme riskinden uzak durmak o kadar kolay olmamıştır. Tefsirlerde bulunan bazı yorumlar bu riskin kanıtıdır. Bu yazıda İsmail Çalışkan’ın *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* adlı eseri bağlamında şu soruların yanıtları aranacaktır: Risaletin başlangıç yıllarında yani Mekke döneminde inen ayetlerde siyasetle ilişkili ayetler mevcut mudur? Medine’de Peygamber (s) devlet başkanı mıydı? Siyasal tefsirin¹ ne zaman başladığı konusunda ne tür yaklaşımlar vardır? Miladi 750 yılına kadar hüküm süren Emevî döneminde ve Abbasi (750-1258) iktidarlarında, siyaset ve tefsir nasıl bir ilişkiye sahipti? İdeolojik tefsir örnekleri nelerdir? Tefsir usulü siyasal tefsir aracına dönüşmüş müdür?

Bu konuda Nihat Uzun tarafından 2008 yılında “Hicri II. Asırda siyaset-tefsir ilişkisi” adlı bir doktora tezi yapılmıştır; ancak İsmail Çalışkan’ın eserinden farklı olarak tezin sahibi konuyu hicri 2. asır merkeze alarak işlemiştir. Tezin 1. Bölümünde siyasetin anlamı, amacı ve çeşitleri, Emevi ve Abbasi iktidarları, o dönemde çıkan tefsir ekolleri ele alınmıştır. Tezin 2. Bölümünde ise hicri II. asırda siyasetin ve İslami ilimlerin durumu genel olarak incelenmiştir. Burada ayrıca siyasi-itikâdi akımların ortaya çıkış sebeplerine ve bu asırdaki akımların kısa tanıtımına yer verilmiştir. Tezin 3. Bölümünde siyaset ve tefsir arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bölümde hicri II. asırda siyaset kurumuyla Tefsir ilmi ve müfessirler arasında meydana gelen ilişkilerin sebepleri, dönemin siyasetçilerinin tefsir faaliyetlerine, Kur’an’a ve müfessirlere yaklaşımları, onlarla ilişkileri; müfessirlerin siyasi iradeye sahip kişilerle kurdukları ilişkiler ve bu ilişkilerin çeşitleri ve müfessirlerin kendi mezheplerini merkeze alarak yaptıkları Kur’an yorumları incelenmiştir. “İlişkinin Sonuçları” şeklindeki son başlık altında ise hicri II. asırda siyasetle tefsir arasında meydana gelen ilişkilerin topluma yansıyan sonuçları olumlu ve olumsuz şeklinde gruplandırılarak incelenmiştir.

Doküman analizi yöntemiyle siyaset-tefsir ilişkisini ele alınırken kronolojiye dikkat edilmiş; önce Mekke dönemindeki siyasi yapı karşısında Müslümanların durumu, Mekke’den hicret sonrası Medine’de oluşturulan İslami siyasi yapı ve Rasulullah’ın (s) vefatı sonrası Raşid Halifeler Döneminin kapanmasının ardından kurulan Emevi ve Abbasi iktidarları ele alınmıştır.

1. MEKKE VE MEDİNE DÖNEMİNDE SİYASET

Muhammed Hamidullah, Mekke’de vatandaşlarla, yabancılar arasında eşitlik ilkesine dayalı bir tür demokrasi olduğunu, ne alt ne de üst bir sınıf olduğunu, renk ve ırk gibi engellerin bilinmediğini belirtir.² Ne var ki İslam’ın gelişiyle Müslümanların söz konusu renklerden biri olarak görülmesi söz konusu olmamıştır. Müslümanların mevcut siyasi ve sosyal yapıya sözlü eleştirilerine bile tahammül gösterilmemiş, Müslümanlar Mekke’yi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Mekke dönemi siyasetini anlama çabaları, yukarıdaki bağlamı dikkate alınmalıdır. Bu açıdan Abdülkadir Hamid Ticani’nin yaklaşımı kayda değerdir. Ona göre Araf suresi, -Kur’an’ın Mekke

¹ Siyasal tefsir kavramını ilk defa *et-Tefsir ve'l-müfessirîn* adlı eseriyle tanınan Muhammed Hüseyin Zehebî kullanmıştır bkz. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 3. Baskı, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 72.

² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Mehmet Yazgan), (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 38.

döneminde inen kısmının tümü temel alındığında- siyasal düşünce açısından başvuru çerçevesidir.³ Araf suresi, 29, 56, 94-96, 100-102. ayetlerde siyasal eylemin teorik çerçevesi şöyle çizilir: Adaleti egemen kılmak, yönetim erkini sırf Allah'a özgü kılmak, yeryüzünde yapıcı davranmak, bozgunculuk yapmamak.⁴

Ticani'nin yukarıda çizdiği çerçevenin varlığı doğru kabul edildiğinde akla şu soru gelmektedir: Siyaset, yönetim işleriyle sınırlı düşünülmesi durumunda Mekke'de Müslümanların siyasi bir yapılanma içine girmemesi nasıl açıklanabilir? Bu noktada şunlar söylenebilir: Müslümanların, Mekke'de nüfuz ve sayısal çoğunluğu elde edememiş, kendi özerklik ve otoritelerinin olduğu bir toprak parçasına da sahip olamamışlardı. Bu dönemde Peygamber (s) idareci veya siyasi bir figür değil, yalnızca davetçi konumundaydı. Zaten orada Daru'n-Nedve adında bir tür parlamento bulunmaktaydı ve Müslümanların söz konusu mecliste temsil hakları da yoktu.

Eylül 622'de Medine'ye gitmesinden sonra Hz. Muhammed'in (bir ve eşi benzeri bulunmayan Allah'a ibadeti tebliğiyle birlikte) bu şehrin dinî-siyasi başı olma görevini üzerine aldığını söyleyen Fazlurrahman (1919-1988), Resulullah'ın (s) böylece toplumsal ıslahat programını uygulayabilme imkânına sahip olduğunu söyleyerek birkaç örnek verir: "Fakirlerin durumlarını düzetmek, müzmin borç altında inleyen yoksulları kurtarmak, savunma faaliyetlerini ve diğer kamu hizmetlerini yola koymak için zenginleri zekât ile sorumlu tutmak, kadınlara mirastan pay vermek, evlilik ve boşanmayı kurallara bağlamak vs. (Tevbe 9/60)." Benzer şekilde Hz. Muhammed barış antlaşmaları imzalıyor, savaş ilan ediyor ve aktif olarak savaşlara katılıyor, nihai hakem olarak davalara bakıyor ve karara bağlıyordu. Resulullah, 632'de vefat ettiğinde Arap Yarımadasının neredeyse tamamında kudretli peygamber-yönetici konumundaydı. Fazlurrahman'a göre bu uygulamalar, Hz. Peygamber'in döneminde "din ve devlet" ilişkisini ortaya koyuyorsa da ne "Din ve devlet kardeşdir" demek doğrudur ne de onların birbiriyle "ortak faaliyet gösterdikleri" söylenebilir. Kendi başına devlet neredeyse hiçbir şey değildir. O, İslam adı verilen, ahlaki ve manevi değerlerin ve prensiplerin bir yansımasıdır. Devlet, dinin "harici bir uzanımı" değil, İslam'ın bir aracıdır. Hz. Peygamber hiçbir zaman peygamber ve yönetici olduğunu iddia etmedi; hatta hiçbir an yöneticiliği peygamberliği altında cereyan eden bir yönetici olma iddiasında da değildi. Onun yönetimi ya da yöneticiliği, peygamberlik görevini yerine getirme tarzı idi.⁵ Fazlurrahman'ın sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, İslam'ın siyasal bir yapı kurma zorunluluğu içermediği devletin bir amaç olmadığı ancak araç düzeyinde İslam'ın anlaşılması ve yaşanmasına hizmet edebileceği düşüncesindedir.

2. SİYASAL TEFSİRİN BAŞLANGICI KONUSUNDA YAKLAŞIMLAR

Siyasal tefsirin ortaya çıkışını kesin bir tarihle başlatmak zordur. Bu zorluk, hem siyasal tefsire yüklenen anlamdan hem de bu tarz yorumların ve ilişkilendirmelerin erken dönem kayıtlarının tam olarak tutulmaması ve dolayısıyla sağlıklı bir şekilde aktarılmamasıyla ilişkilendirilir ve siyasal tefsirin kökenlerinin Hulefa-i Raşidin döneminin sonlarına doğru gelişen olaylarla eşzamanlı başladığı ya da oralara kadar uzandığı ifade edilir.⁶ Bu noktadan itibaren gerçek siyasi düşünceler belirginleşme emareleri gösterir, farklı düşünen gruplar ortaya çıkıp yönetimi eleştirir ve çözüm önerileri getirir.⁷ Bu durumda siyasal tefsir, hicret sonrası Medine'de ve Peygamber (s) sonrasında kendisini hissettirmiş olmaktadır.

³ Abdülkadir Hamid Ticani, *Mekke Döneminde Siyasal Düşünce Metodolojisi*, (çev. Vahdettin İnce), (İstanbul: Ekin Yayınları, 2001), 255.

⁴ Ticani, *Mekke Döneminde*, 104-105.

⁵ Fazlurrahman'dan akt. Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 26.

⁶ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 54.

⁷ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 35.

Her ne kadar ilk halife Hz. Ebubekir'in seçiminde Hz. Ali'nin peygamberin defin işleriyle uğraştığı için bulunamaması, Medine'de yöneticilik beklentisi içinde olan Sa'd b. Ubade'nin biat etmeyerek Medine'den gitmesi gibi durumlar söz konusu olsa da üçüncü halife Hz. Osman devrinden itibaren yönetim ve otoriteye⁸ ilişkin görüş farklılıkları ve neticede siyasal kamplaşmalar belirginleşmiş, dinî ve siyasi düşünceler ayrılmaya, farklı düşünen gruplar, iktidara eleştirilerde bulunmaya ve hatta isyana yönelmeye başlamıştır.

Müslümanlar arasındaki itikadi ve siyasi ihtilafları ve bunun sonucunda Kur'an'a başvurulmasının başlangıç zamanını çok sonraki bir tarihle başlatma gayreti vardır. Sözelimi Zehebî (1915-1977), tefsirde uydurma rivayet ve yorumların başlangıcını tabiinin ilk devresi ya da Emevî dönemi ile başlatırken siyasi yorumları Abbasîlerin iktidara gelişinden yani h. 133'ten sonra başlatır ki bu oldukça geç bir tarihtir. Verdiği tarih ve örneklerden anlaşıldığı kadarıyla o, bu kararında tedvîn⁹ başlaması ve mezheplerin oluşmasından sonrasını esas almıştır.¹⁰

3. EMEVÎ VE ABBASÎ DÖNEMLERİNDE SİYASET VE TEFSİR

Modernleşmeye negatif bir anlam yüklemeyen Çalışkan'a göre Kur'an'ın inmeye başlamasıyla birlikte Hicaz bölgesinde modernleşme de başlamıştır. Bunu, Medine devrinde daha açık bir biçimde görmek mümkündür. Modernleşmeden kastı, bütün yaşam alanlarının ve kurallarının daha insani bir biçimde yeniden belirlenmesi ve düzenlenmesi olup bunun siyasi anlamı da söz konusudur. Modernleşme süreci, Emevîlerle ivme kazanmıştır. Emevî devletinin olumsuz tutumları yanında fetih hareketleri; imar ve eğitim gibi dinî ve sosyal yapılanma faaliyetleri ile İslam uygarlığının büyüme trendi hızlanmış;¹¹ siyasi alansız bir devletten, siyasetin siyaset olarak uygulandığı özel bir alanın doğduğu devlete geçilmiştir.¹²

Emevîlerin iki şeyi ön plana çıkardığını ifade eden Çalışkan, iktidarı ele geçirdikten sonra ilk olarak kendilerine meşrulaştırma yolları aradıklarını, bunun için de Resulullah (s) ve dört halifenin devamı olarak bu görevin Allah tarafından kendilerine verildiğini yani Allah'ın kaza ve kaderiyle halife olduklarını dolayısıyla onun hükmünü icra ettiklerini, bu nedenle kendilerine yapılan isyanın Allah'a karşı yapılmış bir isyan olacağını iddia ettiklerini belirtmektedir. Çalışkan, bu düşüncenin kaynağının doğru olması durumunda Ebu Hureyre'nin şu sözünün gündeme geleceğini ifade eder: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin. Bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız onu Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu daha hayırlı ve sonuç bakımından da daha güzeldir." (en-Nisâ, 4/59) ayeti indiğinde imamlara itaatle emrolunduk. Onlara itaat Allah'a itaattir onlara isyan Allaha isyandır."¹³ Emevîler, ikinci olarak da asabiyeti ön plana çıkardılar. Kendilerinin insanların en hayırlıları ve dillerinin en üstün dil olduğunu söylediler. Emevî soyu dışındakileri ve Arap olmayanları hakir görmeleri, Müslümanlar arasında asabiyet ruhunu yeşertti. Onlar zaten uzun zamandan beridir devam eden Haşimî-Emevî çekişmesinin galibi olarak iktidarı ele geçirmişlerdi. Dolayısıyla sadece kendi soyları olan Kureyşî Haşimî kabilesine değil, Arap olmayanlara karşı topyekûn milliyete dayalı bir ayrımcılık

⁸ Hz. Muhammed'in risalet hareketinin yakın arka planından başlayarak kendisinin başarılı misyonu ve sonrasında Sünnî, Şii ve Haricî otorite tarzlarının paradigmatik kalıplarının oluşumuna kadar İslam'da otorite konusunu inceleyen bir eser için bkz. Hamid Dabaşî, *İslam'da Otorite*, (çev: Süleyman E. Gündüz), (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995).

⁹ Tedvîn, ezberlenen ve bir yere kaydedilen hadisleri yazarak bir araya getirme anlamında terimdir. Tedvîn dönemi I. (m. VII.) Yüzyılın sonlarından başlayıp II. (m. VIII.) Yüzyılın ortalarına kadar devam eder bkz. Efendioğlu, Mehmet, "Tedvîn", *DİA*, İst., 2011, 15: 267.

¹⁰ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 58.

¹¹ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 35.

¹² Muhammed Abid Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, (çev: Vecdi Akyüz), (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 461; Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 37.

¹³ İbn Abdi Rabbih Endelüsî *İkdu'l-ferîd*, 8 c., (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, h. 1404), 1: 11; Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 39.

faaliyetinin içinde olmuşlardır. Öyle ki Arapların dışındaki ırklara mensup Müslümanlardan cizye bile almışlardır.¹⁴ Tarih yazımının ağırlıklı olarak Abbasîler döneminde gündeme geldiği ve Abbasîlerin de Emevîlerin ardılları olduğu hesaba katılırsa İspanya'ya kadar İslam'ı götürmüş olan Emevîlerin sayılan yanlışlarının abartılı ya da en azından doğrularından az olduğu söylenebilir. En doğrusunu Allah bilir.

Önemli bir bölümü Emevîler döneminde yaşamış ve çoğu mevaliden¹⁵ olan tabiin (sahabe görmüş nesil) müfessirlerine ait bilgilerin, onların hemen hepsinin birer fırkaya mensup olduğunu ve onların zamanlarına ait fikrî ve siyasî hareketlere tamamen katıldıklarını gösterdiğini söyleyen Cerrahoğlu, onların şahsi durumlarının zayıf olmasından dolayı gerek fırkaların ve gerekse devletin politikasının tesiri altında kalmış olabileceklerini ifade eder. Tabiin müfessirleri böyle yapınca sonraki neslin de nasıl davranacağı netleşmiş olur. Artık bundan sonra çeşitli yönlerden tefsirler ortaya çıkar. Bu durum haklı olarak bazı kimseleri ürkütür ve tefsire şüphe ile bakmağa başlarlar.¹⁶

Çalışkan'ın belirttiğine göre Mâturîdî'nin (ö. h. 333), Emevî ve Abbasîlere yönelik övgü veya yergileri istisnaîdir. Onun bu tutumu, yaşadığı bölgenin ve zamanın iktidarının (Samaniler/Samanoğulları) her iki iktidardan uzak oluşuna bağlanabilir. Zamanının iktidarına da aynı nötr tavrı sergiler. Şîî tefsirlerde Emevîler en büyük hasımdır, Abbasîlerle ilgili olumsuz yorumlara onlar kadar rastlanmaz. Mu'tezilî tefsirlerde hem Emevî hem de Abbasîlere yönelik eleştiriler olmasına rağmen ağırlıklı eleştiri, Emevîlere yöneliktir.¹⁷

4. İDEOLOJİK TEFSİR

Siyasal tefsirin bir yönünü ifade eden ideolojik yorum/tefsir iki şekilde tanımlanmaktadır: İlki, kişinin kendi grubunun haklı ve doğru (hakk) olduğunu kanıtlama arzusuyla ayetleri yorumlamasıdır. İkincisi ise Kur'an ifadelerinin bir dayanak oluşturacak şekilde yorumlanmasıdır ki buna "siyaset teorisi ve felsefesine ilişkin yorumlar" denilmektedir.¹⁸

Şia'ya göre "Masum İmam" inancı Kur'an ile sabittir. Sözgelimi İmamiyye Şiası'nın önde gelen müfessirlerinden Tabersî'ye göre (ö. 548/1154) göre "Kim dininden dönerse Allah onların yerine öyle bir kavim getirir ki O, onları sever, onlar da O'nu severler." (el-Mâide 5/54) ayeti, Peygamber'den (s) sonra ara olmadan Ali'nin velayetinin en açık delillerindedir. Bir sonraki ayette (el-Mâide 5/55) yer alan "veliyukum" lafzı, "işlerinizi yönetmeye en layık, itaatinizin vacip olduğu" anlamına gelirse ve âmenû lafzının da "Ali" olduğu sabit olursa imamet nass ile sabit olur.¹⁹ Tabersî, şart cümleleriyle de olsa ayette açıkça ifade edilmeyen bir konuyu sahip olduğu itikadı onaylar şekilde yorumlamaktadır.

İmametın nasb (görevlendirme) ile olduğuna dair ayet yorumu sahiplerinden birisi de Kummî'dir (ö. 307/919). Ona göre, "O halde boş kaldın mı, yine kalk (başka bir iş ve ibadetle) yorul. Ancak Rabbine yönel." şeklindeki İnşirah suresi 7-8. ayetlerin anlamı şöyledir: "Veda Haccını bitirince Emir'ul-müminin Ali b. Ebi Talib'i imamete nasbet. Nübüvvetini tamamlayınca Ali'yi imamete nasbet." Kummî'nin bu anlamı verebilmek için 7. ayetteki "yorul" anlamına gelen ve sad harfinin fethasıyla okunan "fensab" kelimesini "nasbet" anlamına sad harfinin esresiyle "fensıb" kabul etmiştir;

¹⁴ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 38.

¹⁵ İslam sonrası Araplar fetih hareketlerine giriştiler. Bu süreçte, Arap olmayan toplumlar, İslam devletinin zimmi tebaaları olarak Müslümanların hâkimiyetini tanıdılar ve kısa sürede Müslümanlığı tercih ettiler. Araplar, Arap olmayan yeni mühtedilere mevâlî adını verdiler bkz. Demircan, Adnan, *Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yay., İst., 1996.

¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir İlminin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 1968), 110; Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 57.

¹⁷ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 177-178.

¹⁸ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 73.

¹⁹ Tabersî'den akt. Çalışkan, 181-182. Çalışkan, eserinde "veliyukum" ve "âmenû" lafızlarının Maide suresi 55. ayette yer aldığını belirtmemiştir.

ancak bu okuyuş şeklinde dil üstadı olan Zemahşerî'nin (ö. h. 538) dikkate alınması gereken şu uyarısı vardır:²⁰

“Tefsir bidatlerinden birisi de şudur: Bazı Rafizilerden rivayet edildiğine göre *fensab* kelimesi *fensib* diye okunmuştur. Yani Ali'yi imamete nasbet (görevlendir). Eğer bu şekilde okumak Rafizi için doğru olursa bir Nâsibi'nin (Nâsibe'ye²¹ mensup) de bu kelimeyi “Ali'ye buğz ve düşmanlık et.” anlamını vererek nasb ile (*fensab*) okuması da doğru olur.”²²

Kummî, Kur'an'da Hz. Ali'yi sembolize ettiğini iddia ettiği birçok kavram bulmuştur. Ona göre *ayet*, *şahid/eşhâd/şuhûd*, *sebül/tarîk/sırât*, *kelime*, *nur*, *hakk*, *mîzân*, *hayr*, *zîkr* gibi kavramların neredeyse tamamı bizzat “Ali” demektir. Benzer şekilde *sebülullah* (Hud, 11: 19, 20, 21; Taha, 20: 135), *el-hakk* (Kehf, 18: 29; Zuhur, 43: 78, Muhammed, 47: 2; Hakka, 69: 51), *ez-zîkr* (Furkan, 25: 29), *hasene* (Neml, 29: 89-90), *ed-dîn* (Rum, 30: 30), *el-emânet* (Ahzab, 33: 72), *el-amelu's-sâlih* (Fatır, 35: 10), *nebeun azîm* (Sad, 38: 67), *mîzân* (Şura, 52: 17; Rahman, 55: 7-9; Mücadele, 58: 25); *vüdd* (Meryem, 19: 96) imamet ve Ali'nin velayetini sembolize etmektedir.²³ Mâtürîdî, Şia'nın (*ashabu'l-imâmeden* bazıları) bu sembolik yaklaşımlarının tehlikesine dikkat çekmiş ve yanlış olduğunu açıklamıştır. Zira sembolik yorumlara dayanılarak din kurulamaz. Bu dinin ancak hayal ve tasavvur kabilinden bir şey olduğu anlamına gelir. Hatta onların Kur'an'daki necm, kamer şems (el-Enâm 6/76-78) kelimelerini; sırasıyla “yetkilendirilmiş”, “post” ve “imam” şeklinde yorumlamaları adeta rablere ibadeti kabul etmek anlamına gelir ki bu çelişkidir.²⁴

Ehl-i Sünnet'e hakaret görülebilecek ifadeler kullanarak eleştiri getiren ama aynı zamanda amelde Hanefi mezhebine mensup olan Zemahşerî'nin sert tutumunu bazen de siyasal konularda görmek mümkündür. Çalışkan, buna örnek olarak Zemahşerî'nin iktidar ve yöneticiler için *cebâbir*²⁵ (zorbalı) kavramını kullandığını ama genelde devlet yönetimi ve siyasal konularla ilgili izahlarında sıkça Emevîlerden çok az da olsa Abbasîlerden örnekler verdiğini, “yönetim ve hâkimiyet kurma” anlamında *siyâset* kavramına ilk defa Keşşâf'ta²⁶ rastladığını söylemektedir. Zemahşerî, bu kavramı izah amacıyla değil, konunun akışı içerisinde gerektiği için kullanmıştır.²⁷

5. SİYASAL TEFSİRİN ARACI OLARAK TEFSİR USULÜ KAİDELERİ

Tefsir bir bilim olarak geliştikçe ona özgü kaidelerin de gün yüzüne çıktığını söyleyen Çalışkan, bir kısmı genel tefsir kaideleriyle aynı olmak üzere müfessirlerin, ideolojik yorum alanı yaratabilmek için tefsir usulü kaidelerini yeni formlara soktukları kanaatinde. Üstelik bunların büyük kısmı genel kuralların tersine işletilmiştir. O, detaylarına inmeden bu kuralları şöyle sıralar:

1. *Âmm ifadeyi hâss* yapmak (indirgeme) veya *hâss ifadeyi âmm* yapmak (genelleme).
2. Mübhematı gelişigüzel almak. Bu yapıldığında metnin genel bağlamı ile yorum arasında anlam ilişkisi kalmamaktadır.
3. Özellikle Şia'nın iddiası olarak zahir-bâtın ayrımı yapmak.

²⁰ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 183.

²¹ Şia, Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenlere Nâsibe demektir bkz. Öz, Mustafa, “Nâsibe”, (İstanbul: DİA, 2006), 32: 393.

²² Mahmud b. Ömer, Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavamidi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, 4 c., 3. Baskı, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, h. 1407), 4: 772; Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 183.

²³ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 184.

²⁴ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Tefsiru'l-Mâtürîdî*, 10 c., (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005), 4: 143-144; Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 184.

²⁵ Zemahşerî'nin bizim kullandığımız *Keşşâf* baskısında bu kelime *cebâbire* (جبابرة) şeklinde bir defa geçmektedir ve doğru olan da budur bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, 3: 606.

²⁶ Siyaset kelimesi de *Keşşâf* tefsirinde bir kez geçmektedir bkz. Zemahşerî, 4: 81.

²⁷ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 106.

4. Anakronik inzal anlayışına ve yorum yöntemine müracat etmek.
5. Kur'an'a parçacı yaklaşmak ya da Kur'an bütünlüğünden uzaklaşmak. Bu, ya ayetleri veya ayet grubunu bağlamından kopararak yeni bağlamlar oluşturmak ya da bir ayeti parçalayarak farklı anlamlara hamletmek suretiyle yeni yoruma müsait hale getirmekle olur.
6. Kavramlara gelişigüzel anlamlar yüklemek.²⁸

Yukarıda maddeler halinde dikkat çekilen “müfessirlerin tefsir usulüne yaklaşım sorunu” bağlamında şöyle denebilir: Bazı müfessirler, düşünsel ya da siyasal eğilimleri nedeniyle ayetleri olduğu gibi anlamaya ve anlatmaya çalışmak yerine tefsir usulü kurallarını adeta bir “torna tezgâhı” gibi görmüşler ve “istenilen ölçüde bir dindarlık” tasarımına katkı sunmaya çalışmışlardır.

SONUÇ

Siyaset, devlet ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi şeklinde tanımlanırsa Kur'an'ın “iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama” emrinin (Âl-i İmrân 3/104) bu alanı da kapsadığı söylenebilir; ancak bu alan İslamî çabaların bir kısmını oluşturur. Hâlbuki İslam'da, merkezde olan şey topyekûn ıslah çabası olup bu çaba ahiretle net bir şekilde ilişkilendirilir. Ticani'nin ifadesiyle Kur'an'ın Mekke döneminde inen kısmı ve tekrar tekrar ahiretteki hesaplaşmadan ve âlemin bir gün yok olacağından söz etmesi, İslam dinindeki siyasal inancın ta kendisidir. Bu çerçevede siyaset, uhrevi cezaya organik olarak bağlanır. Burası, dünya ile ahireti, ahlaki değerlerle siyasal çıkarları ve ekonomik yararları birbirine bağlayan tevhidi siyasal felsefe ile dünyayı ahiretten ve değerleri siyasetten ayıran “ayırışmacı” siyasal felsefe arasındaki özde ayrılığın odak noktasını oluşturmaktadır.²⁹

Pratikte de müfessirler, kendilerine rehber olarak indirilen Kur'an ile toplumun organize olmuş hali denebilecek devletin işleyişi arasında doğrudan ya da dolaylı olarak bağ kurmaya çalışmış kendilerince çözüm önerileri sunmuşlardır. Yapılacak şey, bu bağlamda yapılmış ve yapılmakta olan siyasal tefsir yorumlarının tümünü “kasıtlı ve yanlış” sayıp bir kenara koymak değil, doğru olanlarını alıp uygulamak, geliştirmektir.

KAYNAKÇA

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir İlminin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. 3. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Dabaşî, Hamid. *İslam'da Otorite*. çev. Süleyman E. Gündüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demircan, Adnan. *Arap-Mevâlî İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Efendioğlu, Mehmet. “Tedvîn”. İstanbul: DİA, 2011, 15, (s. 267-269).
- Endelüsi, İbn Abdi Rabbih (ö. h. 328). *İkdu'l-ferîd*. 8 c., Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, h. 1404.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Mâturîdî, Ebu Mansur (ö. h. 333). *Tefsiru'l-Mâturîdî*. 10 c., Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2005.
- Öz, Mustafa. “Nâsibe”. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32: 393-394. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Ticani, Abdülkadir Hamid. *Mekke Döneminde Siyasi Düşünce Metodolojisi*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 2001.
- Uzun, Nihat. *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (ö. h. 538). *el-Keşşâf an hakâiki gavamidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*. 4 c., 3. Baskı, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, h. 1407.

²⁸ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 144.

²⁹ Ticani, *Mekke Döneminde*, 254.